

Fig. 1. Gotlandsk døbefont fra o. 1150-1175 i Løjtofte Kirke på Lolland.
Foto forfatteren 2016.

Baptismal font made of Gotlandic sandstone, in Løjtofte Church on the island of Lolland, c. 1150-75.

Granit, sandsten, kalksten og klæbersten

Danske romanske døbefonte på rejse

Ebbe Nyborg

Title Granite, Sandstone, Limestone and Soapstone. Danish Romanesque Baptismal Fonts and their Travels

Abstract In Denmark Medieval baptismal fonts are mostly hewn in granite from erratic blocks and mainly form small groups originating from different “workshops”. However, some of the fonts were imported from Bentheim (Western Germany), Tournai (Belgium) and Southern Norway. A more substantial number came from the Baltic island of Gotland in Sweden. In Denmark baptismal fonts have sometimes been moved over considerable distances, mostly from Scania (part of medieval Denmark) to Zealand and even to Western Jutland. This paper discusses how and why such transport was organized. The rather extensive Scanian production of sandstone fonts seems to represent a general European tendency towards standardized mass production. This eventually led to a concentration of font manufacturing on 13th century Gotland, where suitable limestone was easily accessible and the products could be exported along established overseas traderoutes.

Keywords Romanesque Baptismal Fonts, Danish Medieval Fonts, Font Production, Granite, Sandstone, Limestone, Soapstone

Author Editor, Danmarks Kirker, The National Museum of Denmark, Copenhagen

Email ebbe.nyborg@natmus.dk

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING • NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 3/4, 2017, PP. 36-54. ISSN 2323-5586

Indledning

Hvis man søger oplysning om danske middelalderlige døbefonte, er Mouritz Mackeprangs publicering fra 1941 af samme navn stadig det absolutte standardværk. Man har lidt nedsættende kaldt hans metode ”typologisk” og ”syntetiserende positivistisk”.¹ Men netop karakteren af ræsonneret ma-

terialepublicering gør bogen så anvendelig også i dag. Og faktisk er der tale om et forbilledligt stykke forskning, der til en vis grad er tværfagligt og på mange måder forud for sin tid.

Således er en stor del af de spørgsmål til fontene, der kan stilles i dag, faktisk

Fig. 2. Døbefont af sort kalksten fra Namur i Belgien i Ballum Kirke i Sydjylland, o. 1200. Foto Erik Moltke 1955.

Baptismal font made of black limestone from Namur, Belgium, in Ballum Church, south western Jutland, c. 1200.

allerede stillede eller i det mindste berørt af Mackeprang. Det gælder også for dette emne: danske romanske døbefonte, der findes langt borte fra deres types egentlige udbredelsesområde. Men der er kommet nyt materiale til. Og frem for alt har international forskning med en mere teknologisk og sociologisk vinkel kunnet tegne et bredere billede også af sådanne stenarbejders spredning og baggrund. Det gælder ikke mindst Lars Berggrens og Annette Landens mangeårige studier af de gotland-

ske døbefonte, deres materialitet og udbredelse.² Vi finder hos dem analyser af benyttede stenarter, der har ført til lokalisering af stenbrud, og som har medført den overraskende opdagelse, at adskillige "gotlandske" fonte ikke er gotlandske men udført af anden skandinavisk sten efter gotlandske forbilleder. Ikke mindst interessant er et kort, forfatterne har kunnet tegne med indplotning af hen ved 800 gotlandske døbefonte spredt fra den nordlige Botniske Bugt til Brügge i Belgien, fra det indre

Polen og op til Norges kystegne. Denne vældige eksport fandt ganske særlig vej til Mälardalen, til den nordtyske kyst mellem Holsten og Pommern og til Sjælland med de syd for liggende øer.

Kortet viser med ny tydelighed, hvordan middelalderlig stentransport af såvel praktiske som økonomiske grunde så vidt muligt skete ad vandvejen.³ Det står nu også fast, at en overgang til standardiseret masseproduktion fandt sted på Gotland i tiden lige efter 1200 samtidig med en overgang fra brug af sandsten til kalksten. I lighed med studiet af disse gotlandske fonte og deres veje, er denne lille undersøgelse ikke egentlig ikonografisk men mere produktions-, handels og transporthistorisk.

Udenlandsk import

Helt i modsætning til Gotland kan man fastslå, at dansk fremstillede døbefonte kun helt undtagelsesvis er blevet eksporteret til udlandet.⁴ Der var tale om en altdominerende hjemmeproduktion med et vist indslag af import. Og blandt de importerede fonte var så langt de fleste gotlandske, som Løjtofte Kirkes på Lolland (fig. 1). Den er henregnet til den såkaldte "Majestasmester", *Magister Majestatis*, virksom o. 1150–75.⁵ Fonten hører dermed til den tidligste import af gotlandsk stenarbejde i Danmark – et udsøgt, aristokratisk arbejde fra før den tid, da produktionen blev standardiseret.⁶

Men man finder også importfonte fra Vesteuropa, specielt i det sydlige og vestlige Jylland, hvor transporten var bekvem ad floderne, Vadehavet og de danske ær.

Nogle fonte er fra Bentheim i det vestlige Tyskland nær grænsen til Holland, således i Farup og Hviding kirker ved Ribe.⁷ Fontene tilhører en type udført af en grov, gulgrå sandsten, der er brudt i siderne af et bjerg, som rejser sig fra sletten, og som bærer en borg på toppen. Formerne er enkle og ensartede med vinranker, arkaderækker og tolstave på kummen. Der er tale om massevarer, i alt omkring 120, som blev afsat til et meget betydeligt område i Westfalen, Rhinlandet, Holland og Østfrisland samt altså med udløbere langs kysten op til Ribe.⁸ Fontene, der næsten helt afstår for egentlig skulptur,⁹ dateres gerne omkring 1200.¹⁰ Dette antyder, at en overgang til masseproduktion kan være sket en smule tidligere end på Gotland.

En anden masseproduceret men lidt mere ambitiøs europæisk fontetype fremstilledes i Namur i Belgien af stedets sorte eller "blå" kalksten.¹¹ Typen har en endnu større udbredelse end Bentheimfontenes med sine nordligste udløbere i Højer og Ballum syd for Ribe.¹² Fonten i Ballum Kirke (fig. 2, jævnfør kort fig. 11) har et af sine nære sidestykker i selveste domkirken i Laon. Dens udformning er ret typisk med bæresøjler og kummens fire smalle mandshoveder, der har tabt hagerne. Sidernes relieffer viser her en drage, en kentaur, en løve og et ubestemmeligt dyr. Fontetypen, der anslås at være fra o. 1150–75,¹³ ser, skønt sin beskedne forekomst i Danmark, ud til at have haft en smule indflydelse på den hjemlige fonteproduktion i granit.¹⁴

Endelig kendes der to norske fonte af klæbersten (også kaldet tælgsten og fedt-

Fig. 3. Skånsk døbefont fra o. 1175 i Torslunde Kirke på Østsjælland. Foto forfatteren 1992.

Scanian font from c. 1175, in Torslunde Church in Eastern Zealand.

Fig. 4. Døbefont af skånsk sandsten i Tikøb Kirke i Nordsjælland, signeret af mester Alexander, o. 1180. Foto forfatteren 2010.

Font signed by master Alexander, hewn in Scanian sandstone, in Tikøb Church on northern Zealand, c. 1180.

sten), som er importeret til Danmark. De er næsten ens, af en ret enkel kalkform med karakteristiske spidse flige på foden. Den ene findes i Vestervig Klosterkirke ud imod Nordvestjyllands kyst, den anden i St. Ibs Kirke på øen Hven i Øresund.¹⁵ I sin bog om norske middelalderfonte har Mona Bramer Solhaug tilskrevet dem en større gruppe af "Spidsfligfonte" fra o. 1200–1250, der produceredes i Østfold ved Oslofjorden, og som i stor stil eksporteredes og øvede indflydelse i de nærmeste

svenske landskaber.¹⁶ Fra Oslofjorden har man bekvemt kunnet sejle ned langs kysten til Øresund og – betydelig vanskeligere – til Jyllands farlige Nordsøkyst.

Fonte på rejse imellem landsdelene

Går vi fra international import til længere transport af hjemlige fonte mellem landsdelene, er den mest omfattende en eksport af skånske sandstensfonte til især Østsjælland og øerne syd herfor. Mackeprang har behandlet fænomenet særskilt og identifi-

ceret i alt 11 importfonte, de fleste tilhørende de karakteristiske og i Skåne meget udbredte palmetfonte.¹⁷ Et smukt eksemplar findes i Torslunde ved København (fig. 3).¹⁸ Og en lignende fra Arninge Kirke på Vestlolland (nu i Maribo Museum) er den fjernest eksporterede skånske font på den sjællandske øgruppe.¹⁹ Palmetfontene ses at være produceret så talrigt, at man også i Skåne må have været godt på vej imod en vis standardiseret masseproduktion før 1200.²⁰

Et par sjællandske fonte af skånsk sandsten skiller sig ud. Fonten i Tikøb i Nordsjælland er et ualmindelig smukt arbejde med et omløbende bånd af akantusblade og -palmetter (fig. 4).²¹ Under det læser man indskriften: "In honore d(omi)ni nostri iesv c(hrist)i et s(a)n(cte) marie et omniu(m) sanctorvm alexander me fecit" (Til ære for Jesus Kristus og S. Maria og alle helgener gjorde Alexander mig). Noget blot nogenlunde lignende skånsk side-stykke kendes mærkeligt nok ikke, idet

Fig. 5. Font i Munke Bjergby på Sjælland, udført lokalt af sandsten fra Skåne, o. 1200. Foto forfatteren 2014.

Locally carved baptismal font, made of Scanian sandstone, in Munke Bjergby Church on Zealand, c. 1200.

dog fodens liljeformede hjørneblade optræder på tre fonte i Skåne og en anden til Sjælland importeret font (langt enklere).²² Noget antyder altså, at mester Alexander ikke nødvendigvis var skånsk men måske snarere var en omrejsende stenmester, der her skaffede sit råmateriale fra Skåne. Man har peget på en ejendommelig lighed mellem Tikøbfonten og en gruppe døbefonte i Hampshire i England.²³

Til Mackeprangs registrering kan nu føjes yderligere tre fonte af skånsk sandsten vest for Sundet. Den ene findes i Munke Bjergby på Midtsjælland (fig. 5).²⁴ Men

også dens udformning er ukendt i Skåne og arbejdet usædvanlig enkelt og groft. Derimod slutter den sig med sin firpasform ganske til en lille gruppe lokale granitfonte i nærområdet, som Mackeprang kalder firkløverfonte.²⁵ I Munke Bjergby må man altså have indført den rå sandsten fra Skåne og ladet en stedlig stenhugger udføre arbejdet. Mackeprang har i øvrigt også eftervist, at sjællandske stenhuggere har søgt at efterligne skånske fonte af den såkaldte Munkarptype i øens egen granit.²⁶

To andre nyidentificerede importfonter af skånsk sandsten tilhører den vanlige

Fig. 6. Fontekumme af skånsk sandsten i Møborg Kirke i Vestjylland. O. 1175-1200. Foto Arnold Mikkelsen 2008.

Font bowl of Scanian sandstone, in Møborg Church, north western Jutland, c. 1175-1200.

palmetype og er dukket op så langt borte som i Vestjylland. De er begge stærkt medtaget og uden fod. Den ene, der har et næsten identisk sidestykke i Glimminge Kirke i Sydøstskåne,²⁷ findes nu i en kirke fra 1884-85 i købstaden Holstebro ved Storåen, som løber ud i Nordsøen. Det vides ikke, fra hvilken kirke fonten stammer, men der har næsten sikkert været tale om en middelalderkirke i nærheden, måske det forsvundne kapel i Skærum, der lå ned til åen.²⁸ Den anden font findes i Møborg Kirke ret kort derfra, noget nærmere Nordsøen (fig. 6). Dens slidte tilstand

skyldes, at den en tid har tjent som trug i en fåresti.²⁹

Fontene kan formodes at være sejlet over Kattegat, ind igennem Limfjorden og måske helt ud i Nordsøkysten og op ad Storåen. Det må i alle tilfælde være den længste vej, nogen skånsk font er blevet eksporteret. Andre fontes veje bekræfter Limfjordens rolle som transportvej.

Det gælder således fonten i Gimsing Kirke ved Struer i bunden af Limfjorden (fig. 7), der er elegant udført i firpasform af en glatsleben klæbersten, og som må dateres o. 1250. Allerede Mackeprang var op-

Fig. 7–8. Til venstre døbefont af klæbersten i Gimsing Kirke i Vestjylland. En tilsvarende findes i Förlanda Kirke i Nørre Halland, o. 1250. Foto Arnold Mikkelsen 2014. Til højre døbefont af granit i Outrup Kirke i Sydvestjylland. En tilsvarende stammer fra Veddige Kirke, Søndre Halland (nu i Varberg Museum). Foto forfatteren 1982.

Left: Font of soapstone from Halland in Gimsing Church, north western Jutland, c. 1250. Right: Font of granite in Outrup Church, western Jutland, c. 1200. A similar font was exported to Veddige Church in Halland.

mærksom på, at fonten havde et næsten identisk sidestykke i Förlanda Kirke allernordligst i Halland.³⁰ Siden har Sven Axel Hallbäck tilskrevet fontene en såkaldt Starrkärrskole i området, der også omfatter stykker i det tilgrænsende Västergötland og i Sydnorge (Bohuslen).³¹ Som det fremgår, må også Gimsingfonten være sejlet ind via Limfjorden.

Men andre fonte er gået den modsatte

vej, nu altid med granit som materiale. Det meget store vestjyske område mellem Ribe i syd og Limfjorden i nord har næsten ens fonte, der udgøres af en søjlebasefod og en glat kumme med attisk mundingsprofil. Fontene i den sydlige del af Vestjylland har helt glatte kummer som i Outrup (fig. 8), mens de nordlige adskiller sig en smule derved, at kummen hviler i en lille krans af bægterblade.³² Det kan ikke afvises, at de to

Fig. 9. Døbefont af granit i Färlöv Kirke i Nordøstskåne tilhørende en østjysk gruppe. Foto forfatteren 1971.

Granite font belonging to a group from eastern Jutland, in Färlöv Church in north-eastern Scania.

fontetyper skyldes flere små og indbyrdes efterlignende stenhuggere. Men fordelingen fører vel nærmere til den ikke helt bekvemme slutning, at fontene er produceret efter næsten ens model i et nordligt og et sydligt værksted. Standardiseringen og mængden gør det næsten muligt at tale om en art masseproduktion her o. 1200. Men fontenes enkelthed har ikke gjort dem til oplagte eksportvarer.

Og dog. Fonten fra Veddige Kirke i nørre Halland (nu i Varbergs Museum) adskiller sig helt fra sit eget områdes, idet den må

være vestjysk, tilhørende den sydlige vestjyske type.³³ Skulle man være i tvivl, kan man bemærke mundingsrandens små jævnt fordelte, indhuggede konsekationskors. Sådanne kors er generelt sjældne. Men de findes netop på en række fonte af samme sydlige type i Sydvestjylland.³⁴ Hvordan Veddige-fonten er kommet til Halland, er et intrikat spørgsmål, som vi skal vende tilbage til.

Monica Rydbeck og Mouritz Mackeprang har med god grund bestemt en font i Färlöv Kirke i det nordøstlige Skåne som

jysk, og Mackeprang har tilskrevet den en såkaldt Randerstype (fig. 9).³⁵ Typen tilhører overordnet en meget stor men også ret varieret gruppe af østjyske fonte, hvis kummer omspændes af løvefremstillinger med fælles hoveder. Färlöv-fonten slutter sig ved løvernes lave relief og hele karakter nøje til Randerstypen, der findes omkring byen Randers ved Gudenåens udløb i Kattegat. Mackeprang tilskriver imidlertid nok Färlöv-fonten den jyske type. Men han mener ikke, at der har været tale om eksport, da kirken er bygget ”på jysk” af granitkvadre, lige som enkelte af fontens træk findes på andre granitfonte i området. En jysk stenhugger kunne altså have virket i Nordøstskåne og udført fonten.³⁶ Men det må stadig stå som en mulighed, at den er eksporteret. Når fonte som her er helt ens, vil de som hovedregel alle være udført i stenhuggerværkstedet. I så fald kan fonten være sejlet fra Randersområdet, rundt om Skåne og op ad Helgeåen.³⁷

Endelig findes der på Jyllands østlige halvø, Djursland, en ensartet fontetype, der er blevet knyttet til det formodede mesternavn Horder.³⁸ Den karakteriseres ved et ret lavt, afrundet relief med bladborter om kummen og en stor forkærlighed for tovsnoninger. Fontene findes næsten alle inden for et begrænset område, hvori der også kendes fem kirkeportaler, der åbenlyst er af samme udførelse.

Mere end 200 km syd herfor, i landskabet Angel nær den gamle dansk-tyske grænse, finder man yderligere to (af i alt 16). Horder-fonte i nabokirkerne Grumtoft (nu Grundhof) og Hyrup (fig. 10).³⁹

I betragtning af de fontetransporter, vi har set, kan denne eksports længde vel ikke undre.⁴⁰ Men der er fremsat en specifik forklaring. På Djursland findes nemlig store forekomster af kalk, der især blev brugt ved 11–1200-tallets omfattende kirkebyggeri. En analyse har vist, at kalk fra Bredstrup Klint på Djursland også er blevet brugt i opførelsen af den teglstensmur, som i 1170'erne blev opført til forstærkning af Dannevirke, den gamle forsvarsvold imod syd.⁴¹ Er de to fonte kommet med på kalkskuder, som alligevel fragtede kalk til Dannevirke? Måske, men det må bemærkes, at fontenes kirker dog ligger 20 km fra vandvejen til Dannevirke og sikkert var nærmere tilgængelige fra den nordlige Flensborg Fjord.

Perspektivering

I en vis modsætning til Vesteuropa optræder fontene i Norden hovedsagelig i lokalgrupper, der må være udgået fra stedlige stenhuggerier.⁴² Mackeprang taler om ”de stedbundne typers lov”. Men længere transport forekom, både i lidt større kvanta og i form af rejsende enkeltstykker. I alle tilfælde må længere transport skyldes faktorer som produktets kvalitet og pris. Man må nok tænke sig, at de tidlige gotlandske skulpturfonte er blevet håndplukkede på grund af deres prægtige iscenesættelse af kirken og dåbshandlingen. De har været oplevet som små underværker. Og hvis de ikke var gaver, har de næppe været billige. Der fornemmes da også i Danmark en vis tendens til, at de optræder i kirker med høje patroner.⁴³

Fig. 10. Døbefont af granit i Hyrup Kirke i Sydlesvig, tilhørende mester Horders type fra Djursland. O. 1175. Foto Poul Petersen.

Font of granite in Hyrup Church in southern Schleswig (now Germany) belonging to an eastern Jutland group by "Master Horder", c. 1175.

Fig. 11. Kort over de vigtigste, nævnte landskaber og lokaliteter. Grafik Bogdan Szymczyk.
Map showing the most important regions and localities mentioned in the text.

Vore eksempler viser imidlertid, at fontteekspert allerede fra det sene 1100-tal må have været drevet kommersielt og i stigende omfang for "ukendt marked". Det gælder vel de vesteuropæiske og norske fonte og den skånske udførsel til Østsjælland. Og det må i høj grad gælde den gotlandske eksport af kalkstensfonte. Disse har i alt væsentligt fulgt veletablerede handelsveje langs kyster og op ad floder.

Det har ikke givet mening at importere enkle og simple døbefonte, som man lige

så godt kunne få udhugget selv uden transportomkostninger. Alle de rejsende fonte udviser da også særlige kvaliteter om ikke i absolut forstand så relativt i forhold til bestemmelsesstederne. Særlig udmærker sig namurfontene og den hallandske font i Gimsing, idet deres blanke "marmor" jo har en virkning, der var stærkt efterspurgt netop i 1200-tallet.⁴⁴ Derimod kan man godt undre sig over, hvorfor man mon har transporteret en enkel font som Veddiges den lange og utvivlsomt yderst besværlige

vej fra Sydvestjylland til nørre Halland. Har det været en helt personlig præference? Og har det måske betydet noget, at den vestjyske fonttypes glatte sider var velegnet til eksklusiv bemaling? Og blev eksportfonte overhovedet bemalet i stenhuggeriet eller først, hvor de kom frem og bestillerne kunne øve indflydelse på det nærmere udseende?

Vi har flere gange været inde på fontenes transportveje. For middelalderens England hedder det sig, at stentransport over land med vogn oversteg lastens pris ved blot 20 km's vognkørsel.⁴⁵ Det har været langt enklere og billigere at sejle, specielt hvis man også kunne have en last ombord på rejsen den anden vej.⁴⁶ Sejlads må da også have spillet den altdominerende rolle for danske fontes veje.

Alene landets geografi tilsiger søtransport, normalt suppleret af en vis brug af vogne. En undtagelse for denne tilgængelighed udgør Jyllands vestkyst, der på hele strækningen fra Ribe til Skagen var yderst vanskelig og farlig både at besejle og komme ind til. Alligevel har hele fem af vore fonte haft oprindelse eller mål i området ud imod denne kyst.

Som adgangsvej til og fra det vestlige Jylland må Limfjorden have spillet en vigtig rolle. Forholdet er imidlertid ikke helt enkelt. Mens fjorden i vikingetiden var åben både imod Kattegat og Nordsøen og dannede base for togterne imod England, sandede åbningen i vest til på et eller andet tidspunkt o. 1200.⁴⁷ Gennemsejlingen blev umulig, hvilket har været en i hvert fald medvirkende grund til, at man for al-

vor – med større skibe – begyndte at sejle den risikable vej rundt om Skagens pynt, den såkaldte "Umlandsfart", der må have holdt sig pænt ude i Skagerak.⁴⁸

Når det gælder den norske font i Vester Vig og den hallandske i Gimsing, må det være givet, at de er sejlet via Limfjorden. De har kunnet udskibes ret let ved den inderste fjords nord- og sydkyst. Anderledes med de øvrige vestjyske lokaliteter. For de skånske fonte i Holstebro og Møberg indicerer beliggenheden ved Storåen, at de faktisk er kommet sejlen langs Nordsøkysten. Men det forudsætter jo, at transporten har fundet sted inden fjorden sandede til i vest. Lukningen omtales hos Saxo, hvor det o. 1200 hedder, at kong Knud (den Hellige) 1085 kaldte flåden sammen og begav sig til strandene ved Limfjorden (*lymicum mare*), hvorfra der var en ganske kort passage til Vesterhavet, "den var dengang sejlbar, men er nu lukket af en sandbanke".⁴⁹ De to skånske fonte kunne altså indicere, at fjorden endnu var åben i vest, da de kom frem til deres kirker sent i 1100-tallet. Men de kunne også udmærket være kørt med vogn den ret korte vej fra Limfjordens sydkyst.

Allermest vanskeligt er det at udrede de veje, ad hvilke en sydvestjysk døbefont er nået frem til Veddige Kirke i Halland. Fonten kunne vel have været kørt en vej tværs over Jylland til udskibning i fjorden, hvor nu byen Kolding ligger. Eller en mulig udvej for søtransport kunne være sydover til Ejderens munding og via Slesvig ind i Østersøen. Mest sandsynligt er dog nok, at Veddige fonten simpelt hen blev udski-

bet fra Ribe,⁵⁰ der før 1236 havde fået toldfrihed over hele riget og dermed må have sejlet en rigtig god del ”umeland” også inden da.⁵¹

Højmiddelalderen er som bekendt fatig på skriftlige kilder til belysning af store generelle samfundsspørgsmål som produktion, handel og transport. Her kan materielle vidnesbyrd som døbefonte og deres udbredelse bidrage. De havde åbenbart tidligst en karakter af luksusudstyr, men blev fra årtierne o. 1200 til mere eller mindre standardiserede, kommercielle produkter. Denne udvikling, med dens udslag i eksport, spores naturligt nok tidligst på kontinentet men gjorde sig snart efter også gældende i Norden. Her var adskillige af de lokale og regionale værksteder henimod 1200 ved at udvikle serieproduktion og en vis eksport. Efter 1200 udvikledes denne virksomhed voldsomt og samle-

des naturligt på Gotland, hvor der fandtes det bedste råmateriale og den mest udviklede tradition for stensbearbejdning og stenhåndtering. Ligeledes forbandt store handelsveje øens stenbrud med hele Østersøområdet og kysterne ud til Kattegat og Skagerak.

Denne udvikling mod masseproduktion og ”storskalauvveksling” er i bedste overensstemmelse med en almen europæisk tendens, der også gav varerne nogenlunde samme pris i de forskellige havne. Det var her, i tiden o. 1200, at en handel med tunglast slog igennem i hele Nord Europa ledsaget af en overgang til større og kraftigere skibe.⁵² Og det er i den samme periode, fremtrædende historikere ser en art temposkift i økonomien, ja en ny kommerciel ånd, der satte skel i forhold til de traditionelle landbosamfund og peger frem imod vor tid.⁵³

Noter

- 1 Lyckegaard 1983, 37–40.
- 2 Berggren 2002 og 2003.
- 3 Jfr. om de mest omfattende middelalderlige stentransporter af normannisk caen-sten og rhinlandsk tufsten Musset 1985 og Haiduck 1992, 31–33. For Danmark Feveile 1995.
- 4 Undtagelser skulle være nedennævnte fonte af den såkaldte Starrkärrskole, der var udbredt både i det nordlige Halland, i Norge (Bohuslen) og i Västergötland. Et par skånske fonte af den såkaldte Örsjögruppe ses at være ført ind i Småland. Ullén 2015, 163.
- 5 Svanberg 1995, 166f.
- 6 Mackeprang 1941, 369. Ikke meget yngre er ”Hechfriiths” fornemme gravsten af gotlandsk kalksten fra St. Olai kirketomt i Roskilde. *Danmarks Kirker, Københavns Amt*, 136, 2163, 2235.
- 7 Mackeprang 1941, 65f. *Danmarks Kirker, Tønder Amt*, 1144; *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, 3287. Andre fonte af typen forekommer spredt i Nordfrisland syd for den nuværende dansk-tydske grænse. Se Saueremann 1902, 16–19.
- 8 Pudelko 1932, 105–108; Zimmermann 1954, 484–485; Ger de Leuw 1977. Stenbrudene producerede også gravsten og sarkofager, der ligeledes forekommer helt op til Ribeområdet. Se Haiduck 1992, 85–105 og *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, 528–538.
- 9 Fonten i Hviding bæres af tre yderst stiliserede figurer.
- 10 Pudelko 1932, 105–108; Zimmermann 1954, 480–483; Haiduck 1992, 85f., 105f.; Kroesen & Steensma 2011, 216–222.
- 11 Pudelko 1932, 53–58; Tollenaire 1957; Ghislain 2009. Fonte af en tilsvarende sten men afvigende former udførtes ved Tournai, også i Belgien, og blev bl.a. eksporteret til England. Herom Pudelko 1932, 44–52; Zimmermann 1954, 83–85.
- 12 Mackeprang 1941, 364f.; *Danmarks Kirker, Tønder Amt*, 1037, 1412.
- 13 Ghislain 2009, 39–40.
- 14 Om mulige eksempler på påvirkning af den hjemlige, danske fonteproduktion se Mackeprang 1941, 132–134 og *Danmarks Kirker, Vejle Amt*, 2104. Fontetypens efterligning i lokal granit er endnu tydeligere i Østfrisland. Haiduck 1992, 105–107.
- 15 Mackeprang 1941, 16; *Danmarks Kirker, Tisted Amt*, Solhaug 2001, 229; Tynell 1913.
- 16 Solhaug 2001, 146–151, med kort nr 11.
- 17 Mackeprang 1937 og Mackeprang 1941, 357–364; Rydbeck 1936, 303–308.
- 18 *Danmarks Kirker, Københavns Amt*, 522.
- 19 *Danmarks Kirker, Maribo Amt*, 322–323.
- 20 Tynell 1913; Rydbeck 1936, 303–308.
- 21 *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt*, 702.
- 22 Mackeprang 1937, 243–245; Smidt 1938, 40–47.
- 23 Smidt 1938, 40–47.
- 24 Kort omtalt i *Danmarks Kirker, Sorø Amt*, 375.
- 25 Mackeprang 1941, 78.
- 26 Mackeprang 1941, 236–237.
- 27 Tynell 1913, Pl. XXII, 1.
- 28 *Danmarks Kirker, Ringkøbing Amt*, 3220.
- 29 *Danmarks Kirker, Ringkøbing Amt*, 962–963.
- 30 Mackeprang 1941, 381–382.
- 31 Hallbäck 1969, 18. Lasse Benndtsen i *Danmarks Kirker, Ringkøbing Amt*, 2143–44. Solhaug 2000 behandler ikke de bohuslenske fonte, da hun kun publicerer arbejderne inden for det nuværende norske område.
- 32 Mackeprang 1941, 156–178, taler samlet om den vestjyske type.
- 33 Sammenhængen er ikke bemærket af Mackeprang 1941 og hos Hallbäck 1969, 28.
- 34 *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, via register s. 3564. Korsene forekommer også på fonte af den nordlige vestjyske type.
- 35 Rydbeck 1936, 321–322; Mackeprang 1941, 14, 16.
- 36 Rydbeck 1936, 321–322, tilskriver fonten en ”Färlövmester”, som har stået under (uspesifik)

- jysk indflydelse. Svanberg 1995 kender ikke til Mackeprangs specificering af forbindelsen men finder det også sandsynligt, at en jysk stenmester har virket ved kirken. Jævnfør Nyborg 2017.
- 37 En anden font af Randerstype findes nu i Hornbæk kirke i Nordsjælland. Men da kirken og sognet er fra 1737, må det være sandsynligt, at den først er kommet dertil i eftermiddelalderen. Det samme kan med gode grunde formodes for en anden jysk font i det nærliggende Krogstrup, der tilhører en lille gruppe vest for Aarhus. Mackeprang 1941, 13–14.
- 38 Mackeprang 1941, 299–305, taler om Djurslandstypen.
- 39 Mackeprang 1941, 299–305; Bossen [uden år], 61–64; Hein 1986 70–73.
- 40 Horder-fonte blev også eksporteret en kortere vej til Fyn. Mackeprang 1941, 299–305.
- 41 Mackeprang 1941 15, med henvisning til H. Ødum, *Træk af Dannevirkes Historie, Naturens Verden* 1938, 193f. Se også Thomsen 1983.
- 42 Forskellen ansues tydeligt ved den gamle dansk-tyske grænse, hvor strukturen for fontes udbredelse skifter.
- 43 Det gælder dog næppe Løjtøfefonten (fig. 1), der findes i en væsentlig yngre teglstenskirke. Fonten i Sørup (Sydslesvig) kan hænge sammen med, at patronatsretten var hertugelig (oprindelig vel kongelig). I Borby (Sydslesvig) må fonten kunne knyttes til en kongsgård (borg), og det samme kan gælde fontene i Skelby og i Skellerup, hvor kongsgården dog lå i nabosognet. Fonten i Ringsted må efter al sandsynlighed skyldes bevågenhed fra højere sted. Se herom Nyborg 2004, 121–123.
- 44 Jævnfør den udstrakte brug af Purbeck-marmor i 1200-tallets engelsk arkitektur. Dette materiale nåede også til Ribe. *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, 862–863.
- 45 Stone 1990, 11.
- 46 Berggren 2003 taler om fonte som ballast.
- 47 Aggersborg 2014, 25–26.
- 48 Bill et al. 1997, 144–151.
- 49 Aggersborg 2014, 25–26.
- 50 En font af typen findes i Ribe, hvor den må stamme fra en af byens nedlagte middelalderkirker. *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, 747.
- 51 Ribe Bys Historie 2010, 201–210.
- 52 Bidrag i *Cogs, Cargoes and Commerce* 2002 og Englert 2015.
- 53 Duby 1973, 257–270; Severéry 1984. Michael Gelting takkes for henvisningerne.

Litteratur

- Aggersborg i vikingetiden. Bebyggelsen og borgen*, ed. Else Roesdahl, Søren M. Sindbæk & Anne Pedersen. Højbjerg 2014.
- Berggren, Lars. "The Export of Limestone Fonts from Gotland during the Thirteenth and Fourteenth Centuries". *Cogs, Cargoes, and Commerce. Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150–1400*, ed. Lars Berggren, Niels Hybel, Annette Landen. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2002.
- Berggren, Lars. "De gotländska dopfontarna i den medeltida Östersjöhandeln: Lyxartiklar eller ballast", *Taidehistoriallisia Tutkimuksia/Konsthistoriska Studier* 27, 59–73. Helsinki 2003.
- Bill, Jan et al. *Dansk Søfarts Historie I. Indtil 1588. Fra Stammebåd til Skib*. København 1997.
- Bossen, Jane. *Granit i Angel. Romansk stenbuggerkunst i et sydslesvigsk landskab*. Flensborg [uden år].
- Cogs, Cargoes, and Commerce. Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150–1400*, ed. Lars Berggren, Niels Hybel & Annette Landen. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2002.
- Danmarks Kirker*, Nationalmuseet København 1933ff.
- Duby, Georges. *The early growth of European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century*. London 1974. [fransk udgave 1973]
- Englert, Anton. *Large Cargo Ships in Danish Waters 1000–1250. Evidence of specialized merchant seafaring prior to the Hanseatic Period Ships and Boats from the North*, vol. 7 [med bidrag fra andre]. Roskilde 2015.
- Feveile, Claus. "Tufstenskirkerne i Sydvestjylland – set i handelshistorisk arkæologisk belysning". *By, marsk og geest* 8 (1995): 31–51.
- Ghislain, Jean-Claude. *Les fonts baptismaux romans en pierre bleue des ateliers du Namurois (ca. 1150–1175)*. Namur 2009.
- Haiduck, Hermann. *Beginn und Entwicklung des Kirchenbaues im Küstengebiet zwischen Ems- und Wesermündung bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts*. Aurich 1992.
- Hallbäck, Sven Axel. *Medeltida dopfontar i Halland*. Vänersborg 1969.
- Hein, K.H. Horder. *En romansk stenmester, Romanske stenarbejder* 3. Højbjerg 1986.
- Kroesen, Justin & Regnerus Steensma. *Kirchen in Ostfriesland und ihre mittelalterliche Ausstattung*. Petersberg 2011.
- Leeuw, Geert de. *Drentse Doopvonten van Bentheimer Zantsteen*. Assen 1977.
- Lyckegeard, Erik. *Kunst og arkitektur i det danske samfund o. 1050–1250. Den kunsthistorisk / arkæologiske tradition i lyset af historieforskningen*. Utrykt afhandling ved Institut for Historie, Københavns Universitet 1983.
- Mackeprang, Mouritz. "Skånske Fonte Vestensunds", *Från Stenålder till Rokoko. Studier tillägnade Otto Rydbeck*, 233–245. Lund 1937.
- Mackeprang, Mouritz. *Danmarks middelalderlige Døbefonte*. København 1941.
- Musset, Lucien. "La Pierre de Caen: extraction et commerce. XIe–XVe siècles", *Pierre & métal dans le batiment au Moyen Age*, eds. Odette Chapelot & Paul Benoit, 219–235. Paris 1985.
- Natursten i byggnader. Malmöhus och Kristianstads län*, ed. Gunnel Friberg, Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1994.
- Noehles, Karl. *Die westfälischen Taufsteine des 12. und 13. Jahrhunderts*. Münster 1952.
- Nyborg, Ebbe. "Kirke og sogn i højmiddelalderens by", *Middelalderbyen*, ed. Søren Bitsch Christensen, 113–190. Aarhus 2004.
- Nyborg, Ebbe. "Romansk stenkunst i Småland – og i Danmark. Tanker i anledning af Marian Ulléns bog Kyrkobyggnare och stenmästare i småländsk medeltid", *Fornvännen* 112, 1 (2017): 38–42.

- Nys, Ludovic. *La pierre de Tournai. Son exploitation et son usage aux XIIIème, XIVème et XVème siècles*. Tournai Louvain-la-Neuve 1993.
- Ribe Bys Historie 1, 710–1520, ed. Søren Bitsch Christensen. Esbjerg 2010.
- Rydbeck, Monica. *Skånes stenmästare före 1200*. Lund 1936.
- Sauermann, Ernst. *Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein*. Lübeck 1904.
- Smidt, C. M. "Tikøb Kirke og Esumkloster", *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1938, 21–47.
- Solhaug, Mona Bramer. *Middelalderens døpefonter i Norge*, vol. I–II. Oslo 2000.
- Stone. *Quarrying and Building in England AD 43–1525*, ed. David Parsons. Chichester 1990.
- Tollenaire, L. *La sculpture sur pierre de l'ancien diocèse de Liège à l'époque romane*. Namur 1957.
- Sevéry, Gérard. *L'économie du royaume de France au siècle de Saint Louis (vers 1180 vers 1315)*. Lille 1984, 51–116.
- Svanberg, Jan. "Stenskulpturen", *Den romanska konsten, Signums svenska konsthistoria*, 117–227. Lund 1995.
- Thomsen, Erik. "Bygningsstenen i Grenåegens kridtstenskirker", *bikuin* nr 9, (1983): 65–78.
- Tynell, Lars. *Skånes medeltida dopfuntar*. Stockholm 1913.
- Ullén, Marian. *Kyrkobyggare och stenmästare i småländsk medeltid*. Jönköping 2015.
- Zimmermann, W. "Romanische Taufsteine am Niederrhein", *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* (1954): 472–499.